

Aan de heer D.P. Hallewas
 Hofeiland 23
 2614 TA Delft

Onderwerp:

Het belang van fysisch antropologisch skeletonderzoek van de begravingen ter plekke van de te bouwen kelders in de Nieuwe kerk te Delft, in het bijzonder voor de geschiedenis van de stad Delft.

Geachte heer Hallewas,

Gelet op de volgende stukken,

De markt in Delft. Een standaard archeologische inventarisatie. Delftse Archeologische Rapporten. Nr. 22. Epko J. Bult. 2002.

Het grafveld van de Nieuwe Kerk in Delft. Delftse Archeologische Notitie 30. J.P.L. Bakx en S.H. Jongma. 2013.

Het beroep van Oudheidkundige Werkgemeenschap Delft. Zaaknummer SGT 15/3715 WABOA. 2015.

Archeologie Delft. Advies Archeologie. M. Kerkhof 2015.

Uitgangspunten document archeologisch onderzoek Nieuwe Kerk. 2014.

PVE Nieuwe Kerk Delft.

ben ik tot de volgende overwegingen gekomen:

De geplande opgraving in en buiten de Nieuwe Kerk, binnen de aan te leggen kelders, biedt een eenmalige mogelijkheid om meer te weten te komen over de inwoners van Delft in de late middeleeuwen en (vroeg) moderne tijd. Het betreft hier de stoffelijke resten van vele honderden stadsgenoten die ter plaatse van de kelders zijn begraven.

Zoals altijd zal een onderzoek van de skeletten veel objectieve gegevens opleveren die met de bestudering van (subjectieve) schriftelijke bronnen niet of moeizaam te verwerven zijn. Vooral de vergelijking tussen beide laat het verschil tussen de werkelijkheid en de toenmalige beleving van het leven goed uitkomen. De toets aan de werkelijkheid heeft hierbij nog een extra dimensie omdat m.b.t. de periode vóór 1536 veel archiefmateriaal bij de grote stadsbrand van Delft verloren is gegaan.

Fysisch antropologisch skeletonderzoek werpt licht op veel aspecten van het dagelijks leven van de voormalige bevolking:

- Wat was de levensverwachting van volwassenen, en kinderen?
- Hoe was de socio-economische situatie in de stad (door vergelijking van de bereikte gemiddelde lichaamslengte met die uit voorafgaande en nakomende perioden)?

- Was de leeftijdsverdeling bij overlijden en de geslachtsverdeling conform een gemengde stadsbevolking?
- Tekenen van welke ziekten zijn nog terug te vinden (een hogere infectiedruk in de opeengepakte stadsbevolking?)?
- Vertonen de skeletten afwijking die het gevolg zijn van bepaalde beroepsactiviteiten?
- Wat zal het DNA-onderzoek en het stabiele isotopenonderzoek zeggen over de geografische herkomst van de bevolking (immigratie uit de omliggende polders en of deels uit het buitenland?)?

In het Plan van Eisen (PVE) wordt uitgegaan van de aanwezigheid van min of meer complete skeletten en skeletdelen. Beter zou het zijn om uit te gaan van de aanwezigheid van *begraven individuen* die meer of minder intact zullen worden teruggevonden. Zo krijgt men een reëler beeld na onderzoek van steeds hetzelfde anatomische skeletonderdeel per individu, bijvoorbeeld ten aanzien van de vaststelling van het minimumaantal individuen in de begraaflocatie, of een representatief DNA-onderzoek naar verwantschappen tussen de overledenen. *Mutatis mutandis* geldt dit natuurlijk voor al het 'anatomisch gefundeerde steekproevenonderzoek'. Skeletten hoeven niet compleet te zijn om toch hun geheimen prijs te geven! Zo kan kunnen bijvoorbeeld verstoringen in de emailaanleg van het gebit, wijzen op het perioden van ziekte of voedingstekort. Hierop kunnen individuen onderling vergeleken worden, juist heel goed als men bij een ieder (du niet slechts) dezelfde hoektand onderzoekt. Een compleet gebit is dus niet nodig.

Het bergen van de resten van een zo groot mogelijk aantal individuen is onontbeerlijk om (statistisch) gefundeerde uitspraken over alle boven aangehaalde aspecten te kunnen doen. Bij een te kleine steekproef blijven de conclusies anekdotisch, ze zijn niet representatief voor het deel van de Delftse populatie die hier begraven ligt, laat staan voor de hele Delftse populatie. Het is dus noodzakelijk een zo groot mogelijk aantal individuen te documenteren en te 'bemonsteren'. Zo is het aantal van 80 te bergen skeletten dat in verband met kelder 1 in het PVE wordt genoemd helaas een goedbedoelde slag in de lucht. Beter de bemonstering van een potentieel groot aantal individuen dan een gedetailleerde beschrijving van een klein aantal 'complete' skeletten. Natuurlijk zal voor 'bijzondere gevallen, bijvoorbeeld 'iemand met een karakteristieke aandoening' meer tijd worden ingeruimd.

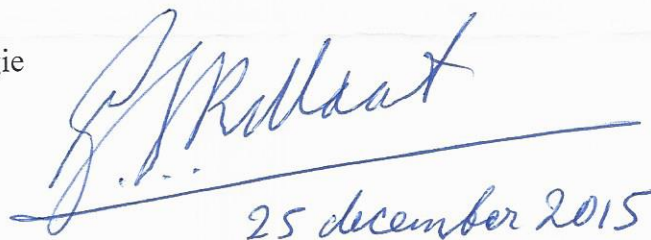
De ter beschikking gestelde middelen voor het onderzoek van kelder 1 zijn absoluut onvoldoende voor een basaal onderzoek dat voldoende 'body' heeft om later met bruikbare resultaten voor de dag te kunnen komen. Men hoeft slechts de beschikbare gelden per m³ tussen die voor het mede door de RCE gefinancierd onderzoek van kelder 2 (ca. €1.250), te vergelijken met dat voor kelder 1 (ca. €186 per m³). Als gevolg daarvan zal een vergelijking van de onderzoeksresultaten van beide kelders 'onvergelijkbaar' zijn. Door de geforceerde besparingen op het onderzoek van kelder 1 zal het te schraal voor betekenisvolle conclusies worden. Een verloren gaan van inzicht in de feitelijke toestand van de gewone stadsbevolking (immers een substantiële deel van kelder 1 bevindt zich buiten de kerk) ligt hier op de loer.

Op zijn minst zouden alle relevante skeletten skeletdelen, ook die van kelder 1, in het veld goed moeten worden verzameld zodat in ieder geval later, onder 'laboratorium-omstandigheden', de mogelijkheid van verdere fysisch antropologisch onderzoek open blijft.

De voorgestelde restricties die gelden ten aanzien van het verzamelen en analyseren van het skeletmateriaal in kelder 1 zijn onwenselijk. Het budget staat in geen verhouding tot de veelbelovende potentie van dit stuk bodemarchief dat benut zou kunnen worden om de geschiedenis van de eigen Delftse bevolking het daglicht te doen zien.

Prof. G.J.R. Maat,
Emeritus hoogleraar
Anatomie en Fysische Antropologie
Afdeling Anatomie

25 december 2015

10

Dr. G. Verhoeven
Laan van Overvest 18
2613 DM Delft

Rechtbank 's Gravenhage, sector bestuursrecht,
Postbus 20302,
2500 EH 's Gravenhage.

Delft, 24 december 2015

Betreft: Beroep SGR 15/3715 WABOA

Mevrouw, mijnheer,

In de onderhavige kwestie voel ik mij genoodzaakt mijn zorgen uit te spreken. Ik vrees dat inzake de bouwactiviteiten onder de Nieuwe Kerk onvoldoende zorgvuldig dreigt te worden omgesprongen met het bodemarchief.

Sinds 1984 houd ik mij beroepshalve bezig met de geschiedenis van Delft: eerst als medewerker van de Vrije Universiteit te Amsterdam, van 1994 tot 2006 als gemeentearchivaris van Delft en de laatste jaren als zelfstandig historicus. Ik promoveerde in 1992 op een proefschrift over de religieuze geschiedenis van Delft in de middeleeuwen en publiceerde recent *De derde stad van Holland*, het eerste deel van de stadsgeschiedenis van Delft, dat de periode tot 1795 behandelt.

Als geen ander weet ik hoe belangrijk archeologische bronnen zijn als aanvulling op geschreven informatie – juist voor Delft. Bij de stadsbrand van 1536 werd twee derde deel van alle bebouwing verwoest. Daarbij gingen vrijwel alle archieven van de stedelijke bestuursorganen, kerken, kloosters, gasthuizen, gilden en tal van andere instellingen verloren. Bij een brand in het stadhuis in 1618 werd bovendien een deel van het sinds 1536 opgebouwde stedelijke archief vernietigd. Geschreven bronnen zijn in Delft zo schaars, dat het bodemarchief optimaal dient te worden benut om tenminste nog iets van de vroegste geschiedenis van de stad en haar bewoners te weten te komen.

In bijgaande notitie zet ik uiteen waarom ik denk dat de voorliggende plannen niet deugen. Ik doe een klemmend beroep op u om de belangen van het cultureel erfgoed van Delft te waarborgen.

Met vriendelijke groet,

Dr G. Verhoeven

Bijlage 1 bij brief 24 december 2015

Ik heb inzage gehad in het PvE Opgraving Nieuwe Kerk te Delft, versie 3.2, en het rapport van a=m. Daarbij heb ik de volgende opmerkingen.

Het is verheugend dat ten aanzien van kelder 2, gesitueerd in de kooromgang, uiterste zorg wordt besteed aan opgraving en documentatie van het archeologisch erfgoed. Hier is de wetenschappelijke norm het terechte uitgangspunt geweest voor de bepaling van het archeologisch budget van vier ton.

Mijn bezwaren richten zich op de plannen voor kelder 1, waarin helaas niet eenzelfde zorgvuldigheid wordt betracht. Hier zijn de normen aangepast aan het uit de lucht gevallen budget van slechts drie ton, en dat voor een verstoring die meer dan zes maal zo groot is. Dat budget wordt bovendien fors uitgehold, omdat hieruit ook de kosten voor civieltechnisch 'hulpwerk' moeten worden betaald. Nota bene: het gaat hier om kosten die ook zouden worden gemaakt indien geen archeologisch onderzoek zou plaatsvinden! Dat maakt het eens te meer onredelijk die ten last van het archeologiebudget te doen komen.

Ronduit misleidend is bovendien de bewering van a=m dat 'een extreem hoog percentage', namelijk 20%, van de bouwsom wordt besteed aan archeologie (Rapport a=m, blz. 3 sub A). Dat zou betekenen dat de totale bouwsom slechts 3,5 miljoen euro bedraagt, maar waar staat dat? Verder wordt de bouwsom niet gespecificeerd per kelder, terwijl dat uiteraard wel zou moeten. Het budget voor archeologie voor kelder 2 mag immers niet worden gebruikt voor kelder 1. Hier is dus sprake van een uiterst kwalijke vorm van creatief rekenen, want appels en peren worden op één hoop gegooid. Aangezien het budget voor de kleine kelder 2 een derde hoger is dan dat voor de meer dan zes keer grotere kelder 1, liggen de verhoudingen per deelproject namelijk volledig anders.

Het genoemde rapport van a=m moet zich dan ook in onmogelijke bochten wringen om te betogen dat de opgraving en het onderzoek van kelder 1 ondanks die veel grotere oppervlakte toch zoveel beperkter kunnen zijn dan in kelder 2. Ik volsta met drie argumenten die het tegendeel aantonen.

1. Complexiteit. Kelder 2 bevindt zich geheel binnen de kooromgang en wordt niet doorsneden door oud muurwerk. Het onderzoek zal zich nauwelijks hoeven richten op bouwsporen, maar kan zich nagenoeg geheel concentreren op de begravingen. Kelder 1 daarentegen ligt deels in het schip, deels in de zuidbeuk en deels buiten de kerk. Dit betekent dat veel meer zuil- en muurwerk moet worden onderzocht en gedocumenteerd.
2. Bouwhistorisch belang. De kooromgang waarin kelder 2 wordt aangelegd, is een redelijk eenduidig en jonger gedeelte van de kerk, dat in één bouwfase tot stand is gekomen. Kelder 1 bevindt zich echter in het oudste en meest interessante deel van de kerk, waar bovendien in de loop der eeuwen veel is gewijzigd. Ook op het door kelder 1 aangesneden kerkhof zijn belangwekkende vondsten te verwachten.
 - In het schip kunnen de resten van de eerste aanleg van de kerk, de oudste altaren en de oudste begravingen worden verwacht (zie illustraties achteraan deze notitie).
 - In de zuidbeuk bevonden zich kapellen van enkele gilden en een broederschap. Deze werden aanvankelijk van elkaar gescheiden door muren, maar die zijn na de brand van 1536 uitgebroken. Ondergronds kan daar nog veel van over zijn.
 - Op het kerkhof werden in het begin van de zestiende eeuw fundamenten gelegd voor een tweede zuidbeuk, die door de reformatie nooit is gerealiseerd. Hoe groot was dit project?
 - Aan de zuidrand van het plangebied worden de restanten aangesneden van een rij van tien huizen die in 1493 zijn gesloopt voor de uitbreiding van het kerkhof. Deze huizen dateren hoogstwaarschijnlijk uit het midden van de veertiende eeuw. Nergens anders in Delft is ooit

zo'n aaneengesloten complex middeleeuwse woningen opgegraven en het is niet te verwachten dat zoiets elders in de stad nog zal gebeuren.

Conclusie: juist in kelder 1 bevinden zich omvangrijke en voor de stadsgeschiedenis hoogst belangwekkende bouwsporen. Omdat die onherroepelijk worden vernietigd, is optimaal onderzoek en documentatie een wetenschappelijk vereiste.

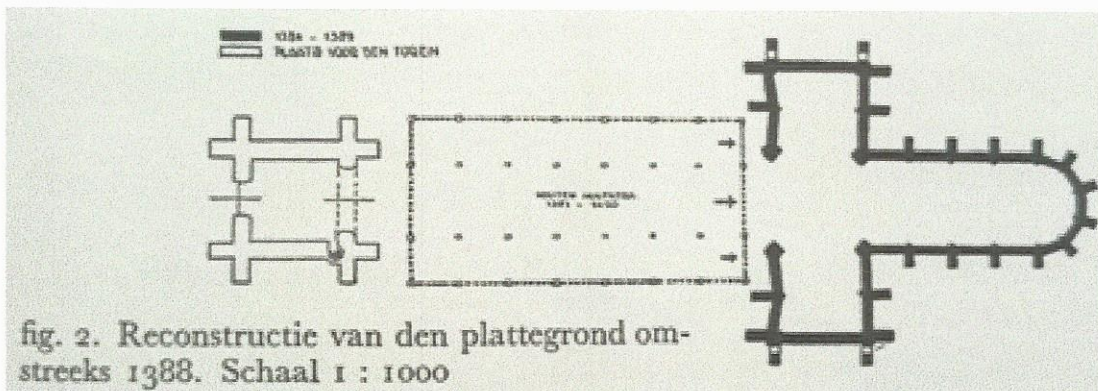
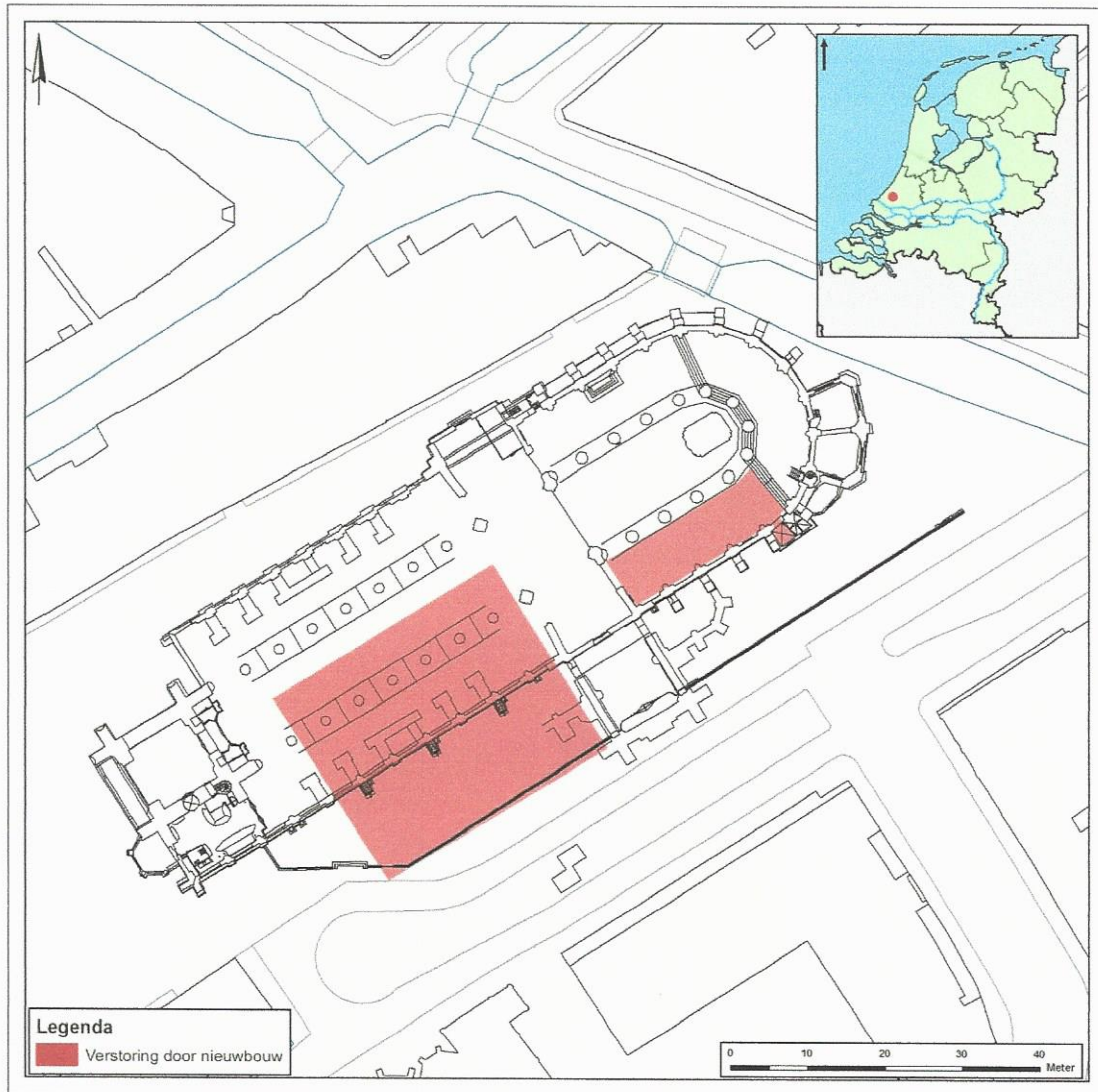
3. Belang van de begravingen. Het rapport van a=m gaat er voetstoots van uit dat ter plaatse van kelder 2 personen zijn begraven uit de hogere klassen en noemt het daarom 'terecht' dat die voor 100% worden onderzocht (blz. 6). Waarom onderzoek naar begravingen van de elite interessanter zou zijn dan naar die van 'gewone' mensen ontgaat mij. Los daarvan moet worden vastgesteld dat het uitgangspunt al niet klopt. Recent onderzoek van enkele middeleeuwse gravenregisters van de Oude Kerk te Delft wees namelijk uit dat nauwelijks een relatie waarneembaar was tussen de maatschappelijke positie van de begravenen en de plaats waar zij ter aarde waren besteld.¹⁾ Alleen graven van enkele adellijke families lagen bij elkaar op een prominente plaats. Dat was voorin het schip en dus *niet* in het koor, want in de Oude Kerk werd daar in de middeleeuwen niet begraven. Leden van de bestuurlijke elite bleken begraven te zijn door de hele Oude Kerk heen en het valt niet in te zien waarom dat in de Nieuwe Kerk anders zou zijn.

In de zijbeuken bevonden zich kapellen van gilden en broederschappen, terwijl rond de pilaren altaren stonden van gilden, broederschappen en vooraanstaande families. Velen zullen een plaats bij hun eigen altaar hebben geprefereerd boven een plek in het koor of de kooromgang – zo die al beschikbaar was. In de zuidbeuk bevonden zich de kapellen van de gilden van Sint-Lucas (schilders), Sint-Nicolaas (kooplieden), Sint-Victor (molenaars), Maria Boodschap (drapeniers, lakenhandelaren), Sint-Jan de Evangelist (kuipers) en Sint-Catharina (schoenlappers). Ook stond hier de kapel van de broederschap van Sint-Joost, patroonheilige van onder meer pelgrims, schippers en bakkers.²⁾ Kooplieden en drapeniers behoorden zonder meer tot de bovenlaag van de Delftse samenleving en gezien het enorme belang van de Delftse bierindustrie mogen ook de kuipers tot de meest welgestelden worden gerekend. **Conclusie:** dat ter plaatse van kelder 1 personen van een lagere status begraven zouden zijn dan ter plaatse van kelder 2 is geen gegeven maar integendeel juist een punt dat dient te worden onderzocht. Bovendien liggen juist in kelder 1 de vroegste begravingen, namelijk die uit de tijd voordat de kooromgang werd gebouwd en (mogelijk) als begraafplaats beschikbaar kwam. Alle reden dus om met de menselijke resten in kelder 1 even scrupuleus om te gaan als met die in kelder 2.

Volgens het rapport van a=m wordt naar vier van de vijf (*sic*, ik tel er zes) archeologische sporen en structuren volledig onderzoek uitgevoerd (blz. 6, tabel). Hierboven is onder de punten 1 en 2 betoogd dat het onderzoek van die sporen in kelder 1 buitengewoon complex en omvangrijk is. Het is dan ook zeer de vraag of het met dit beperkte budget inderdaad volledig kan worden uitgevoerd. Nog twijfelachtiger is of er dan nog enig geld is om überhaupt iets te doen aan het onderzoek van de begravingen in kelder 1, dat zoals onder punt 3 is betoogd veel belangrijker is dan a=m veronderstelt.

Al met al moet ik concluderen dat het budget dat voor archeologisch onderzoek in kelder 1 is uitgetrokken, in geen verhouding staat tot dat voor kelder 2 en als onrealistisch laag moet worden beschouwd. Hier dreigt een onaanvaardbare aanslag op het erfgoed van Delft te worden gepleegd.

- 1) Viera Bonenkampova, 'Waren 'rijke stinkerds' rijk? De sociale stratificatie van de Delftenaren en hun graven in de Oude Kerk', in: Peter Bitter, Viera Bonenkampova en Koen Goudriaan, red., *Graven spreken. Perspectieven op grafcultuur in de middeleeuwse en vroegmoderne Nederlanden* (Hilversum 2013) 193-204.
- 2) L.H.H. van der Kloot Meijburg, *De Nieuwe Kerk te Delft* (Rotterdam 1941) 35-37.

Boven: geplande kelders, uit PvE versie 3.2.

Onder: reconstructie plattegrond omstreeks 1388, uit Van der Kloot Meijburg, *De Nieuwe Kerk*. Duidelijk is te zien dat kelder 1 een aanzienlijk deel van de eerste aanleg van de kerk overlapt, inclusief de plaats waar twee van de drie oudste kooraltaren hebben gestaan.

Bijlage 2: Curriculum vitae van Gerrit Verhoeven (1958)

Opleiding

1977 eindexamen gymnasium te Gorinchem.
1984 afronding studie geschiedenis Vrije Universiteit Amsterdam.
1988-1989 Rijksarchiefschool, diploma hoger archiefambtenaar.

Werk

1980-1983 Vrije Universiteit Amsterdam, student-assistent vakgroep middeleeuwen.
1984-1988 Vrije Universiteit Amsterdam, promotiemedewerker.
1988-1990 Gemeentearchief Amsterdam, inventarisator, inspecteur.
1991 Hervormde Gemeente Amsterdam, archivaris.
1992-1994 Fryske Akademy Leeuwarden, wetenschappelijk medewerker.
1994-2006 Gemeente Delft, gemeentearchivaris.
2006-heden eigenaar/directeur van *Sanctus Art and History*, bureau voor dienstverlening op het gebied van kunst en geschiedenis.

Wetenschappelijke activiteiten (selectie)

1992 *Devotie en negotie. Delft als bedevaartplaats in de late Middeleeuwen* (dissertatie).
1994 (met J.A. Mol) *Friese testamenten tot 1550*.
1996 (met C.G.M. van Kruining en J.G. Kruisheer) *Delft, 15 april 1246*.
1996 (met J. van Herwaarden, D. de Boer en F. van Kan) *Geschiedenis van Dordrecht tot 1572*.
1999 *Het eerste kohier van de tiende penning van Delft (1543)*.
2003 (met T. Tuurenhout en R. de Oude) *Gezicht op Delft*.
2005 *Het Meisjeshuis in Delft – een monument voor kennis en cultuur*.
2006 *Zo 's ochtends tegen vieren – studentenleven in Nederland*.
2008 (met H. van Engen) *Monastiek observantisme en Moderne Devotie in de Noordelijke Nederlanden*.
2011 (met T. Tuurenhout) *10 x Delft*.
2015 *De derde stad van Holland. Geschiedenis van Delft tot 1795*.

Tientallen kleinere publicaties, artikelen en recensies.
Tientallen lezingen in binnen- en buitenland.
Acht jaar redacteur van *Holland. Regionaal Historisch Tijdschrift*.
Eindredacteur van talrijke publicaties uitgegeven door het Gemeentearchief Delft.
Initiator en acht jaar hoofdredacteur van *Delf. Cultuurhistorisch Bulletin*.

Bestuurlijke activiteiten (selectie)

Koninklijke Vereniging van Archivarissen in Nederland.
Fundatie van de Vrijvrouwe van Renswoude te Delft.
Historische Vereniging Delfia Batavorum.
Erfgoedhuis Zuid-Holland.

EINDHOVEN

11

Erfgoed/archeologie gemeente Eindhoven
Erfgoedhuis
Gasfabriek 2
5613 CP Eindhoven

Betreft: archeologie kelders Nieuwe Kerk Delft
28 december 2015
Ons kenmerk EGH20150315

De heer drs. D.P. Hallewas
Hofeiland 23
2614 TA Delft

Geachte heer Hallewas, beste Daan,

In het onderstaande staan mijn opmerkingen en bedenkingen betreffende de omgang met de archeologische ondergrond van de Nieuwe Kerk met aangrenzend kerkhof te Delft.

Het plan bestaat om twee nieuwe kelders aan te leggen. Kelder 1 (930 m², 4,5 m onder maaiveld) is zowel binnen als buiten de kerk gepland aan de zuidkant van het schip en zal worden gebruikt als toiletruimte, bergruimte, keuken en zalen. Kelder 2 (150 m², 2,7 m onder maaiveld) is een uitbreiding van de bestaande grafkelder en komt in het zuidelijk deel van de kooromgang.

In 2002 en 2013 is verslag gedaan van archeologische inventarisaties van het kerkterrein (E.J. Bult, *De Markt in Delft. Een Standaard Archeologische Inventarisatie (SAI)*. Delft 2002; J.P.L. Bakx & J. Jongma, *Het grafveld van de Nieuwe Kerk in Delft. Archeologisch bureauonderzoek*. Delft 2013). Uit beide archeologische inventarisaties blijkt dat beide kelders gepland zijn in een in archeologisch opzicht hoogwaardig gebied met een hoge dichtheid van goed geconserveerde archeologische resten. De kelders komen op een plek waar in de jaren circa 1375-1829 mensen zijn begraven, zowel binnen als buiten de vanaf 1483 gebouwde kerk. Er hebben ook een middeleeuwse executieplaats (galgenveld), voorgangers van de huidige kerk en stadsgrachten gelegen terwijl in kelder 1 tevens resten van in 1493 afgebroken middeleeuwse woonhuizen, in 1515-1536 aangelegde kerkfunderingen en een middeleeuwse aarden wal bewaard zullen zijn. De dikte van het archeologisch pakket ter hoogte van kelder 1 bedraagt circa 3,1 m. De kelder zal hier tot 4,5 m diepte worden aangelegd hetgeen betekent dat de archeologische ondergrond over de volledige oppervlakte van de kelder moet worden gedocumenteerd. In kelder 2 zal de archeologische ondergrond tot 2,7 m diepte moeten worden gedocumenteerd. De verwachting bestaat dat zich in het volume van kelder 1 resten van 825 individuen (binnen de kerk) + 1300 individuen (op het kerkhof) bevinden, in kelder 2 is dat aantal 320. Duidelijk is dat als gevolg van de aanleg van kelder 1 het daar aanwezige archeologisch bodemarchief volledig zal verdwijnen en bij kelder 2 grotendeels. Daarom dienen hier opgravingen te worden uitgevoerd die gezien de aard goede conservering van het bodemarchief complex en tijdrovend zullen zijn.

Op 19 december 2014 wordt door de Hervormde Gemeente Delft (HGD) voorgesteld op het terrein van kelder 1 binnen de kerk slechts 10-20 % (80-170 individuen) op te graven en op het terrein van kelder 1 op het kerkhof geen aandacht te besteden aan de begravingen maar wel alle overige aanwezige archeologische resten te documenteren. Ook wordt voorgesteld de aanleg van kabels en leidingen niet archeologisch te begeleiden. Merkwaardig is het voorstel van HGD alle niet

onderzochte menselijke resten respectvol te herbegraven, in de kerk of elders in Delft; maar er wordt niet vermeld hoe die resten dan verzameld zouden gaan worden. HGD stelt voor het terrein van kelder 2 voor 100% archeologisch te onderzoeken. Er wordt geen onderbouwing gegeven waarom er zo' n wezenlijk verschil in aanpak wordt voorgesteld tussen kelder 1 en 2.

In haar reactie van 13 januari 2015 op het document van HGD adviseert Archeologie gemeente Delft niet in te stemmen met de voorstellen van HGD. Archeologie gemeente Delft geeft terecht aan dat het bij de menselijke overblijfselen gaat om een unieke en zeer informatieve bron over de populatieontwikkeling van de stad Delft door de eeuwen heen, temeer omdat er nauwelijks geschreven bronnen bestaan die ouder zijn dan 1612. Bovendien bestaat hier de unieke mogelijkheid om de individuen van hogere klassen (binnen te kerk) te vergelijken met die van lagere klassen (op het kerkhof). Archeologie gemeente Delft adviseert de werkzaamheden voor kelder 1 vooraf te laten gaan door een integrale opgraving waarbij in het geheel niet wordt geselecteerd. Voor wat betreft kelder 2 wordt geadviseerd in te stemmen met het voorstel van HGD en voor wat betreft de aanleg van kabels en leidingen wordt geadviseerd alleen daar een archeologische begeleiding uit te voeren waar naar verwachting sprake is van een intacte archeologische ondergrond.

Niettegenstaande haar reactie van 13 januari 2015 wordt op 25 november 2015 door gemeente Delft een uitgebreid document gepubliceerd waarin uitgegaan wordt van de voorstellen van HGD (S.H. Jongma, *Archeologische opgraving binnen en buiten de Nieuwe Kerk te Delft. Programma van Eisen*. Delft 2015). Kennelijk is er een akkoord gesloten tussen HGD en gemeente Delft, ten koste van de archeologische ondergrond. Voornaamste uitgangspunten zijn niet de archeologische belangen, maar de plafondbedragen voor het archeologisch onderzoek van kelder 1 en kelder 2, respectievelijk 300.000 euro en 400.000 euro. In dit uitgebreide Programma van Eisen worden 71 onderzoeksvragen gesteld die laten zien wat voor potenties de archeologische ondergrond heeft. Het Programma van Eisen geldt echter slechts voor een fractie van het bodemarchief.

In het advies van 'A=M Adviespraktijk voor archeologie, ruimtelijke ordening en cultuurhistorie' dd. 4 december 2015 wordt ingegaan op selectie in de archeologie. In het geval van kelder 1 wordt voorbij gegaan aan het feit dat hier een kans is voor het archeologisch onderzoek van slechts een steekproef van het aantal mensen dat hier in de loop van de eeuwen is begraven. Het betreft immers slechts een deel van het gehele grafveld, zowel in de kerk als op het kerkhof. Die steekproef is op zich ook weer een steekproef, want het betreft slechts de oudtijds niet geruimde graven, dus overblijfselen van individuen die nog in anatomisch verband in de bodem bewaard zijn. Daarvan wordt nogmaals een steekproef genomen, want volgens het Programma van Eisen mag slechts een fractie van de intacte begravingen worden onderzocht. Het gaat hier dus om een steekproef van een steekproef van een steekproef waarvan niet bepaald kan worden in hoeverre die elke keer representatief is voor de gehele begraven populatie. In wetenschappelijk opzicht kan daarom niet verantwoord worden geselecteerd. Selectie voor verder onderzoek kan pas plaatsvinden nadat het hele grafveld integraal is opgegraven. Overigens getuigt 'A=M Adviespraktijk' niet van een wetenschappelijk doordacht advies door kortweg 'diverse websites' te citeren (p. 13), waaronder die van gemeente Eindhoven. Hier wordt voorbij gegaan aan primaire wetenschappelijke bronnen, voor wat betreft Eindhoven is dat een twee jaar geleden gepubliceerd boek (N. Arts, red., *Een knekelveld maakt geschiedenis. Het archeologisch onderzoek van het koor en het grafveld van de middeleeuwse Catharinakerk in Eindhoven, circa 1200-1850*. Utrecht 2013). In dat boek had 'A=M Adviespraktijk' kunnen lezen dat uitgebreid is ingegaan op het belang van de archeologie van grafvelden waarbij niet is geselecteerd in het opgraven van primaire begravingen (dat zijn begravingen van individuen die nog in anatomisch verband zijn aangetroffen). Selectie voor verder onderzoek heeft daar pas plaatsgevonden nadat een beeld verkregen was van het gehele opgegraven populatie.

De begravingen te Delft op de plek van kelder 1 zijn van cruciaal belang voor de kennis van de geschiedenis, op de eerste plaats uiteraard voor Delft zelf en op de tweede plaats in

landelijk/internationaal opzicht. Willen wij meer te weten komen over de Nederlandse bevolking in het verleden dan is het onderzoek van grafvelden zoals dat van de Nieuwe Kerk in Delft van groot belang, temeer omdat er nog relatief weinig van dergelijke grafvelden in Nederland grootschalig zijn onderzocht.

Indien het idee om slechts een fractie van het grafveld daadwerkelijk te onderzoeken en de rest bewust zonder enig onderzoek af te voeren stand houdt, zullen toekomstige generaties deze gang van zaken verwerpelijk vinden. De eenmalige en unieke kans om te leren over een fundamenteel onderdeel van haar eigen geschiedenis, namelijk de mensen zelf, wordt volkomen genegeerd. Een dergelijke barbaarse omgang met de overblijfselen van mensen uit het verleden past niet in onze tijd. Bovendien mag het niet zo zijn dat uitsluitend begravingen in de kerk zelf worden onderzocht en geen begravingen op het kerkhof. Daarmee wordt slechts een eenzijdig beeld verkregen van de bevolking (de elite) terwijl het in de archeologie (en geschiedenis) ook gaat om de doorsnee bevolking (op het kerkhof).

Tenslotte wil ik nog kort wijzen op de publieke betrokkenheid van archeologisch onderzoek. De gemeente Delft krijgt een uitgelezen kans hier een opgraving langdurig onder de aandacht te brengen van het publiek. Het kan daardoor een grote toeristische trekpleister worden.

Indien het terrein van kelder 1 niet adequaat kan worden onderzocht resteert slechts één alternatief namelijk afzien van de aanleg van kelder 1.

Met vriendelijke groeten,

Nico Arts
Stadsarcheoloog Eindhoven

A handwritten signature in blue ink, consisting of several loops and a long horizontal stroke extending to the right.

Productie 12

Resumé van de bespreking d.d. 3 januari 2016 met Dr Ir Egbert Stolk.

Het risico van getekende alternatieven is natuurlijk dat iedereen zich op de gekozen uitwerking richt, terwijl de discussie natuurlijk allereerst zou moeten gaan over de vraag of je een dergelijk bouwvolume op die plek zou wensen, alle voors en tegens afwegende. De vormgeving komt daarna.

Voordeel van deze ingreep zou zijn dat de fietsenstalling in het middendeel van de Oude Langendijk ter plaatse zou kunnen komen te vervallen. Het terugbrengen van het Marktdeel (de Delftse Markt was altijd een eiland, door bruggen met de omgeving verbonden) zou op deze manier mogelijk worden, een majeure historische beslissing.

Stedebouwkundige overwegingen daarnaast: ga na hoe de zichtlijnen worden vanaf Oosteinde naar de Markt en vice versa. In hoeverre worden deze door toevoeging van dit bouwvolume verstoord? Dat lijkt overigens beperkt, maar tekeningen van voor- en achtergevel zouden dit verder kunnen verduidelijken.

Overigens: nu de PGD de functies van de Nieuwe Kerk nadrukkelijk ook ten dienste wil stellen van de lokale gemeenschap, mag het facilitaire gebouw ook best zichtbaar zijn in de stad. Verstoppen onder de grond is dan eerder een ontkenning daarvan. Niet doen, dus. Levende mensen stop je niet onder de grond.

Waarschuwing: bedenk goed hoe de begane grond bij opgetilde gebouwen goed kan functioneren. Dat wordt vaak een rommel. Zorgvuldige functionaliteit en vormgeving is vereist.

CV Dr Ir Egbert Stolk:

Stedebouwkundige bij de gemeente Lansingerland, sinds 2011 TUDelft, onderzoeker bij de afdeling Stedebouw. Dissertatie: Een complex cognitieve benadering van stedebouwkundige ontwerpen (2015).